

ПСИХОЛОГІЯ МАС

**Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

Автор-упорядник
Ярослава КАЛЬБА

Тернопіль
Навчальна книга — Богдан

УДК 159.9(075.8)

ББК 88.5я73

П 86

Рецензенти:

доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України,
головний науковий співробітник Інституту соціальної
та політичної психології НАПН України

Татенко В.О.;

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної
та практичної психології УМО НАПН України

Лушин П.В.;

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Сіткач В.І.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як
навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист 1/11-4816 від 10 квітня 2012 р.)*

П 86 Психологія мас : навчальний посібник / автор-упорядник
Я.Є. Кальба. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан,
2012. — 208 с.

ISBN 978-966-10-2994-0

Посібник розроблено на основі авторського курсу та програми «Психологія мас. Спеціальність: 6.030200 Журналістика» для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Посібник рекомендовано студентам для вивчення навчальної дисципліни «Психологія мас»; викладачам вищих навчальних закладів, які читають курси психолого-педагогічного спрямування; працівникам соціальної сфери; практичним психологам та усім зацікавленим проблемою формування психології мас.

Видання синтезує матеріали праць соціальних та політичних психологів-науковців і практиків, а також узагальнює власний досвід автора-упорядника як практичного психолога й викладача психології мас вищих навчальних закладів.

УДК 159.9(075.8)

ББК 88.5я7

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-2994-0

© Навчальна книга – Богдан, 2012

Зміст

Передмова	5
Розділ I. МАСИ ТА МАСОВА СВІДОМІСТЬ	7
Тема 1. Маси та масова свідомість у контексті суспільної еволюції	7
1.1. Масово-елітарне суспільство: глобальний аспект соціально-історичного розвитку	8
1.2. Масова свідомість: наукові дефініції та тлумачення	11
1.3. Природа та джерела формування масової свідомості.	15
Тема 2. Маси як соціально-психологічний та політичний феномен: історія і сучасність проблеми	21
2.1. Поняття «маси»: франко-італійська наукова школа психології мас (Г. Тард, Ш. Сігеле, Г. Лебон).	22
2.2. Концепція несвідомого в психології мас З.Фрейда та К.Юнга	27
2.3. Інтерпретації мас в теоріях Х.Ортеги-і-Гассета, Г.Моски та В.Парето.	29
2.4. Характеристика масових виявів: критерії відмінності.	33
Тема 3. Психологія масових настроїв.	36
3.1. Природа масових настроїв.	37
3.2. Основні особливості та функції масових настроїв	40
3.3. Динаміка, основні етапи розвитку масових настроїв	44
Тема 4. Методи впливу та прийоми управління масами.	46
4.1. Масовий вплив: наукові дефініції і тлумачення	47
4.2. Види, прийоми, методи, засоби масового впливу.	49
4.3. Технології масового впливу	53
<i>Запитання для самоконтролю</i>	<i>58</i>
<i>Психологічний порадинок</i>	<i>61</i>
Розділ II. МАСОВА ПОВЕДІНКА: ПСИХОЛОГІЯ НАТОВПУ	69
Тема 5. Натовп: типологія натовпу	69
5.1. Поняття натовпу, його особливості.	70
5.2. Класифікації натовпу	72
5.3. Психологічні властивості натовпу.	79
5.4. Психологічні особливості індивіда в натовпі.	82
Тема 6. Механізми та закономірності утворення натовпу, сценарії еволюції	86
6.1. Основні механізми утворення натовпу	87
6.2. Основні етапи формування натовпу.	89
6.3. Потенційні сценарії еволюції натовпу.	91
6.4. Прийоми управління та маніпуляції натовпом	93

Тема 7.	Вожак натовпу та способи їх дії	96
7.1.	Роль вожака в натовпі	97
7.2.	Типологія вождів натовпу	99
7.3.	Механізми та способи управління натовпу вождями	101
	<i>Запитання для самоконтролю</i>	106
	<i>Психологічний поради́к</i>	109
Розділ III. МАСОВІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЯВИЩА		117
Тема 8.	Масова комунікація і громадська думка	117
8.1.	Громадська думка як вияв масової свідомості суспільства	118
8.2.	Масова комунікація: проблема визначення, етапи розвитку	119
8.3.	Рівні, функції, структура масової комунікації	120
8.4.	Форми, формати, ефекти масової комунікації	121
8.5.	Види та ефекти масової комунікації.	123
Тема 9.	Феномен чуток: фундаментальні та сприятливі фактори виникнення чуток	126
9.1.	Чутки як соціально-психологічний феномен	127
9.2.	Фактори виникнення чуток, їх класифікація	130
9.3.	Особливості циркуляції чуток	132
9.4.	Фундаментальні і супутні чинники виникнення чуток	133
9.5.	Стійке до чуток середовище: профілактика і оперативне усунення чуток	135
Тема 10.	Мода як масове соціально-психологічне явище.	142
10.1.	Мода: визначення, наукові дефініції	143
10.2.	Природа, основні функції та механізми моди.	144
10.3.	Мода у контексті нормативного соціального впливу.	146
Тема 11.	Психологія реклами.	149
11.1.	Реклама як соціально-економічне явище	150
11.2.	Шляхи та особливості впливу реклами на свідомість та поведінку.	151
11.3.	Етапи створення рекламної концепції	164
Тема 12.	Рекламні, політико-психологічні технології: форми сублімінального впливу	167
12.1.	Політико-психологічні технології, використання «чорного піару»	168
12.2.	Сублімінальні форми впливу, особливості їх застосування	173
12.3.	Політична реклама: способи впливу, різновиди політ-реклами	177
12.4.	Виборці (суб'єкти виборчого процесу): визначення, дефініції	178
	<i>Запитання для самоконтролю</i>	182
	<i>Психологічний поради́к</i>	186
	Теми для самостійної роботи та рефератів	192
	Література.	195

Передмова

Сучасна політична та соціально-економічна сфера буття людських спільнот вимагає професійного психологічного аналізу. Його потребу відчують усі суб'єкти соціального обміну. На часі є осмислення й масових соціально-психологічних явищ.

У зв'язку з реалізацією нового розширеного підходу щодо соціальних функцій вищих освітніх закладів в умовах реформування соціально-економічної, політичної ситуації країни значно зростає роль психологічних знань у структурі професійної діяльності журналіста. Журналістика як одна із соціальних інституцій суспільства втручається в усі сфери людського життя: від політики до спорту, від економіки до розваг, від космосу до мікrokосму. Це голоси, думки, почуття, вчинки та дії людей, які подані й розкриті читачам, глядачам, слухачам, загалом тій категорії, яка є масовим споживачем результатів діяльності журналіста. Тому під час професійної підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах студентів — майбутніх журналістів у контексті медіа-освіти вельми актуальними постають питання: «медіа-грамотність», «медіа-екологія», «іммунітет від патогенного впливу медіа на масову свідомість та поведінку».

У посібнику відповідно до навчальної програми з психології має розкрито актуальні питання, пов'язані з такими масовими феноменами, як: масова свідомість, масова поведінка, масові соціально-психологічні явища тощо. Систематизовано виклад загальних відомостей щодо їх генези, структури, динаміки, подаються найбільш поширені в соціально-психологічній, політичній науці теоретичні уявлення про означені феномени й супутні їм процеси. З метою докладнішого аналізу деяких масових явищ теоретичні викладки проблем періодично супроводжуються прикладами з практики спостережень або ж даними відповідних експериментальних досліджень (вітчизняних та зарубіжних).

Структура змісту посібника включає 3 розділи, які цілком охоплюють 12 тем з проблем масової психології. До кожної теми подаються основні поняття та список рекомендованої літератури.

Спеціальні питання та завдання сприяють актуалізації пізнання та аналітичного осмислення аспектів масової проблематики, водночас стимулюють майбутніх фахівців до готовності самостійно пізнавати й аналізувати масові соціально-психологічні, політичні явища.

Завдання посібника полягає у тому, аби подати студентам перелік проблем масової психології цілісно, враховуючи насамперед особливості професійної підготовки майбутніх журналістів у вищих навчальних закладах, на яких, у першу чергу, й орієнтований цей посібник.

Автор-упорядник складає щиро подяку рецензентам за висловлені побажання, які були враховані під час підготовки посібника.

РОЗДІЛ I

МАСИ ТА МАСОВА СВІДОМІСТЬ

Тема 1. МАСИ ТА МАСОВА СВІДОМІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ

План

- 1.1.** Масово-елітарне суспільство: глобальний аспект соціально-історичного розвитку.
- 1.2.** Масова свідомість: наукові дефініції та тлумачення.
- 1.3.** Природа та джерело формування масової свідомості.

Основні поняття

Масова свідомість, індивідуальна свідомість, різновиди масової свідомості, індивідуальна психіка, соціетальна психіка, суспільна свідомість, світогляд, колективне несвідоме, архетип, конформізм, нонконформізм, масова культура, глобалізація, клан, еволюційний розвиток, методологія.

Рекомендована література

1. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політики. (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення): Монографія / О.Донченко, Ю.Романенко. — К.: Либідь, 2001. — 334 с.
2. Кальба Я. Вчинок як умова розвитку духовно-душевного потенціалу під-ростаючої особистості / Я.Кальба, В. Васютинський, М.Слюсаревський [та ін.] // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: [зб.наук.праць / Заг. ред. М.М. Слюсаревський та ін.]. — К.: Міленіум, 2008. — Вип. 8. — 408 с.

3. Лалл Д. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід / Д.Лалл; [пер. з англ.]. — К.: К. І. С., 2002. — 264 с.
4. Ольшанский Д. Психология масс / Д.Ольшанский. — СПб.: Питер, 2001. — 386 с.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Масова культура і моделі поведінки / Л.Е.Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. — 2005. — № 2. — С. 38-44.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: [підручник: у 2 кн.]. Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія / Л.Е.Орбан-Лембрик. — К.: Либідь, 2006. — 560 с.
7. Психология сознания / [сост. и общ. ред. Л. В. Куликова]. — СПб.: Питер, 2001. — 480 с.: ил. (Сер. «Хрестоматия по психологии»).
8. Різун В.В. Маси / В.В.Різун. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. — 264 с.
9. Хавеши М. А. Массовое общество. Трактовка масс в социальной философии второй половины XX века [Электронный ресурс] / М.А.Хавеши. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Hevesh/.
10. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности/Л.Хьелл, Д.Зиглер. — 3-е изд. — Спб.: Питер, 2006. — С. 235-246. (Сер. «Мастера психологии»).

1.1. Масово-елітарне суспільство: глобальний аспект соціально-історичного розвитку

Реклама, агітація, PR, засоби масової інформації та засоби масової комунікації своєю появою фактично «узаконили» у цивілізованому вимірі явище під назвою «маси». Каліфорнійський професор *Дж. Лалл* наполягає на подвійній семантиці терміна «масовий», вважаючи, що у контексті мас-медіа (наприклад, «засоби масової інформації») він характеризує виключно «мобільність» технічних засобів комунікації долати великі відстані та досягати багатьох людей. Натомість, коли описуємо людей, використовуючи прикметник «масовий», на кшталт «масова аудиторія», його семантика суттєво змінюється. Використання терміна передбачає поділ світу на еліту та масу. Таким чином, середовище масової комунікації породжує антагонізм *еліт і мас*. Не менш антагоністичними є й стосунки між представниками самої еліти та маси.

Правила взаємодії людини з натовпом (за А. Назаретяном)

1. Не лізьте у натовп, тримайтеся від натовпу якомога далі.
2. Проникаючи у натовп, подумайте, як будете з нього вибиратися.
3. Опинившись у натовпі випадково, уявіть, що перебуваєте на роботі.
4. Станьте суб'єктом діяльності, розпочніть професійно вивчати натовп. Тільки діюча людина здатна опиратися емоційному зараженню натовпу. (Однак поріг опірності вуличному натовпу не є високим. Людина всупереч власній волі підпадає під вплив натовпу.)

Правила поведінки у натовпі

- Не приєднуйтеся до натовпу «заради інтересу». Якщо це мітинг, насамперед довідайтеся, чи санкціонований він, за що агітують виступаючі люди.
- Під час проведення мітингів варто втриматися від відвідування розважальних заходів разом з дітьми.
- Під час масового безладу постарайтеся не потрапити у натовп ні як учасник, ні як спостерігач. Ви можете стати жертвою дії бійців підрозділу.
- Якщо ж ви все-таки опинилися у натовпі (стали учасником натовпу), дозвольте йому вас вести, проте намагайтеся вибратися з нього.
- Якщо тиснява прийняла загрозливий характер, негайно, не роздумуючи, звільніться від будь-якої ноші, насамперед від сумки на довгому ремені й шарфа.
- Якщо ви впали, постарайтеся якнайшвидше піднятися на ноги. При цьому не опирайтеся на руки (їх віддавлять або зламують). Намагайтеся хоч на мить устати на підшви або носки. Як тільки відчуєте опору, «зринайте», різко відіпхнувшись від землі ногами.
- Якщо встати не вдається, згорніться клубком, захистіть голову передпліччями, а долонями прикрийте потилицю.

**Формула оперативного визначення чисельності натовпу
(за Х. Джекобсоном)**

Для щільного натовпу	Для розсіяного натовпу
$T = (D+Ш) \cdot 10$	$T = (D+Ш) \cdot 7$

T — щільність натовпу;

D — довжина площі, на якій зібрався натовп;

Ш — ширина площі, на якій зібрався натовп.

**Передумови виникнення паніки у натовпі
(за Л. Почебут)**

- Фізіологічні причини: втома, голод, безсоння, депресія, стрес, наркотичне сп'яніння, які роблять людей слабкими фізично й психічно, знижують їх здатність швидко і правильно оцінити ситуацію.
- Психологічні передумови: відчуття болю, здивування, невпевненість, страх, жах, почуття ізольованості, безсилля.
- Соціально-психологічні передумови: відсутність групової солідарності. Цілісності, єдності групи, втрата довіри до керівництва, дефіцит інформації, панічні чутки.

**Етапи виникнення паніки у натовпі
(за Л. Почебут)**

1. Раптовий (шоковий) стимул, наприклад, вибух, пожежа, постріл.
2. Етап дій — припинення дій, що виконувалися раніше, на мить усі завмерли.
3. Етап емоцій — збентеженість, розгубленість, крик, плач.
4. Етап дій — імпульсивний, деструктивний пошук шляхів вирішення ситуації, що базується на попередньому досвіді, наприклад, усі біжать до дверей.
5. Етап емоцій — зростання страху через відсутність імовірних шляхів вирішення ситуації (виходу із ситуації), взаємне зараження страхом («відбувається психічне інфікування»).
6. Етап дій — індивідуальні дії кожного щодо власного порятунку. Імператив поведінки «рятуйся, хто може». Актуалізація егоїстичної поведінки, коли сильні дають слабких.

Література

1. Аронсон А., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / А.Аронсон, Т.Уилсон, Р.Эйкерт. — М., 2002. — 286 с.
2. Ахременко А. С., Мелешкина Е. Ю. Голосование «против всех» как форма политического протеста: проблемы изучения // Полит. наука: совр. сост. Тенденции и перспективы. — М., 2002. — Вып. 1. — С. 24.
3. Бехтерев В. Внушение и толпа / В.Бехтерев // Психология толпы: социальные психологические механизмы воздействия на массы. — М.: Изд-во Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003. — С. 399–416.
4. Бехтерев В. Роль внушения в общественной жизни / В.Бехтерев. — СПб., 1898. — 264 с.
5. Богомолова Н.Н., Донцова А.И., Фоломеева Т.В. Психология больших социальных групп: новые судьбы, новые подходы / Н.Н. Богомолова, А.И.Донцова, Т.В.Фоломеева // Социальная психология в современном мире. — М., 2002, С. 132-147.
6. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия / Р.Бэрн, Д.Ричардсон. — СПб.: Питер, 1998. — 486 с.
7. Быкова О.Н. Опыт классификации приемов речевого манипулирования в текстах СМИ / О.Н. Быкова, А.П.Сковородникова [и др.] // Речевое общение: Вестник Российской риторической ассоциации. — Красноярск, 2000. — Вып. 1 (9). — С. 42–53.
8. Васютинський В.О. Надання владних повноважень спільнотою як атрибут її самовизначення (на прикладі політичних настроїв жителів Криму) / В.О.Васютинський, М.М. Слюсаревський [та ін.] // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: [зб. наук.праць / Заг. ред. М.М.Слюсаревський та ін.]. — К.: Міленіум, 2008. — Вип. 8. — 408 с.
9. Вибори до Верховної Ради України 2002 року: Інформац.-аналіт. вид. / ЦВК України. — К., 2002. — С. 147.
10. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / За заг. ред. Радченка Є. В. — К.: Факт, 2003. — С. 243.
11. Головаха Е.И., Панина Н.В. Социальное безумие: история, теория и современная практика / Е.И.Головаха, Н.В.Панина. — К.: Абрис, 1994. — 168с.
12. Горин С.А. Техники россыпью / С.А.Горин. — М.: Издательство «КСП», 2001. — 576 с.
13. Грушин Б.А. Массовое сознание / Б.А.Грушин. — М., 1987. — С. 368.
14. Гудина Ю.В. Активность российских избирателей: теоретические модели и практика / Ю.В. Гудина // Полис. — 2003. — № 1. — С. 112.

15. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В.Даль. — Т.II-III. — М. : Русский язык, 1981. — 555с.
16. Дмитриев А.В. Слухи как объект социологического исследования / А.В.Дмитриев // Социологические исследования. № 1. 1995. С. 5-11.
17. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політики. (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення): Монографія / О.Донченко, Ю.Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.
18. ДонченкоЕ. Социетальная психика / Е.Донченко. — К., 1994.
19. Дубицкая В.П. Телевидение. Мифотехнологии в электронных средствах массовой информации / В.П.Дубицкая. — М.: Изд-во Института социологии РАН, 1998. — 144 с.
20. Дячук І.А. Психологічні особливості впливу релігійних сект на особистість / І.А. Дячук // Психологічні перспективи. 2007. — С. 63-68.
21. Зимбардо Ф., Ляйпе М. Социальное влияние / Ф.Зимбардо, М.Ляйпе. — СПб. : Питер, 2001. — 168 с.
22. Інтеграційні процеси в суспільстві та політичний вибір особистості : монографія / за ред. В.П.Казміренка. — К. : Міленіум, 2008. — 360с.
23. Кальба Я. Вчинок як умова розвитку духовно-душевного потенціалу підростаючої особистості / Я.Кальба, В. Васютинський, М.Слюсаревський [та ін.] // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : [зб.наук.праць / Заг. ред. М.М. Слюсаревський та ін.]. — К.: Міленіум, 2008. — Вип. 8. — 408 с.
24. Кальба Я. Масифікація та її прояви в контексті сучасних телемедіа / Я.Кальба// Практична психологія та соціальна робота. — 2010. — № 4. — С. 63-67.
25. Кальба Я. Психологічні механізми впливу реклами на свідомість та поведінку людини / Я.Кальба // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: [зб.наук.праць / Заг. ред. М.М.Слюсаревський та ін.].– К.: Міленіум, 2011. — Вип. 27 (30). — С. 157-167.
26. Канетти Э. Масса / Э.Канетти // Психология масс. Самара, 1998. С. 315-397.
27. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. — К. : Оріани, 2000.
28. Карпухин О., Макаревич Э. Формирование масс. Природа общественных связей и технологии «паблик рилейшнз»: Опыт историко-социологических исследований / О. Карпухин, Э.Макаревич. — Калининград : ФГУИПП, 2001. — 264 с.
29. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии — три стратегии психологического воздействия / Г.А. Ковалев // Вопросы психологии. 1987. № 3. — С. 41— 49.

30. Копець Л. Класичні експерименти в психології: Навч. посібник/ Л.Копець. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. — 283 с.
31. Корнєв М.Н., Фомічова В.М. Психологія масової поведінки / М.Н.Корнєв, В.М.Фомічова. — К.: Ін-т післядипломної освіти Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2000. — 268 с.
32. Кочубей Л. Проблеми дослідження електорального простору/ Л.Кочубей // Політичний менеджмент. — 2005. — № 2 (11). — С.108-117.
33. Лалл Д. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід / ДЛалл; [пер. з англ.]. — К. : К. І. С., 2002. — 264 с.
34. Лебон Г. Психология народов и масс / Г.Лебон. — СПб., 1996. — 468с.
35. Лебон Г. Психология социализма / Г.Лебон // Литературное обозрение. — 1991. — № 6. — С. 80.
36. Левин К. Теория поля в социальных науках / К.Левин. — СПб., 2000. С.389.
37. Леонтьев О. Деятельность. Сознание. Личность / О.Леонтьев. — М. : Политиздат, 1975. — 268 с.
38. Майерс Д. Социальная психология / Д.Майерс; [перев. с англ.]. — СПб. : Издательство «Питер», 2000. — 688 с. (Сер. «Мастера психологии»).
39. Малишевский Н. Технология и организация выборов / Н.Малишевский. — Мн. : Харвест, 2003. — 256с.
40. Манипулятивное воздействие и рефлексивное управление // Психологический журнал. 1996. — № 6. — С. 139 -144.
41. Мисия НЛП: новейшие американские психотехнологии / Пер. с англ. — М. : Институт Общегуманитарных исследований, 2000. — 352 с.
42. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии / С.Милграм. — СПб. : Питер, 2000. — 283с.
43. Москаленко В. Психологія соціального впливу / В.Москаленко. Навч. пос.— К. : Центр учбової літератури, 2007. — 448с.
44. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С.Московичи; [пер. с фр.]. — М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. — 480 с.
45. Московичи С. Социальные представления: исторический взгляд / С.Московичи // Психологический журнал. Том 16. — № 1. 1995. — С. 3-13.
46. Назаретян А. Психология стихийного массового поведения [Электронный ресурс] / А.Назаретян. — Режим доступа: [http:// www. gumer. info/ bogoslov_ Buks/Philos/Hevesh/](http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Hevesh/).
47. Назаретян А. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. [Электронный ресурс] / А.Назаретян. — Режим доступа: [http:// www. gumer. info/ bogoslov_ Buks/Philos/Hevesh/](http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Hevesh/).

48. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение: открытие спирали молчания / Пер. с нем. — М.: Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. — 352 с.
49. Ольшанский Д. Массовые настроения переходного времени / Д.Ольшанский // Вопросы философии. — 1992. — № 4. — С. 122-134.
50. Ольшанський Д. Основи політичної психології / Д.Ольшанський. — СПб.: Питер, 2001. — 368 с.
51. Ольшанский Д. Психология масс / Д.Ольшанский. — СПб.: Питер, 2001. — 386 с.
52. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління : навч. посіб. / Л.Е.Лембрик — 2-ге вид., доповн. — К.: Академвидав, 2010. — 544с. (Серія «Альма-матер»).
53. Орбан-Лембрик Л.Е. Масова культура і моделі поведінки / Л.Е.Орбан-Лембрик //Соціальна психологія. — 2005. — № 2. — С. 38-44.
54. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: [підручник: у 2 кн.]. Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія / Л.Е.Орбан-Лембрик. — К.: Либідь, 2006. — 560 с.
55. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х.Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. — 1989. — № 3, 4.
56. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс: [фрагмент] / Х.Ортега-и-Гассет // Психология толпы: социальные и психологические механизмы воздействия на массы. — М.: Изд-во Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003. — С. 417-468.
57. Поршнев Б. Контрсуггестия и история (Элементарное социально-психологическое явление и его трансформации в развитии человечества) / Б. Поршнев // История и психология / Под ред. Б.Поршнева и Л.Анциферовой. М., 1971.
58. Поршнев Б. Социальная психология и история / Б.Поршнев. — М.: Наука, 1966. — 286 с.
59. Почебут Л.Г. Социальная психология толпы / Л.Г.Почебут. СПб., 2004. — с. 240.
60. Почебут Л.Г. Психология социальных общностей. Толпа, социум, этнос. / Л.Г.Почебут. СПб., 2002. С. 176.
61. Почепцов Г.Г. Інструментарій для роботи з сакральними об'єктами: від античних до сучасних часів / Г.Почепцов // Політичний менеджмент. 2008. — № 3.— М. — С.3-16.
62. Почепцов Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Почепцов. — М.: «Рефл-бук», 1999. 352 с
63. Почепцов Г. Паблик рилейшнз для профессионалов / Г.Почепцов. — М.: «Рефл-бук», 2005. 640с.
64. Почепцов Г. Слухи как семиотический феномен / Г.Почепцов // Логика, психология и семиотика: аспекты взаимодействия. К., 1990. С. 23-64.
65. Практикум по социальной психологии / под ред. И.Клециной. — СПб.: Питер, 2008. — 256с.

66. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О.М.Степанов]. — К. : «Академвидав», 2006. — 424 с. (Енциклопедія ерудита).
67. Психология господства и подчинения: Хрестоматия / Сост. А.Г.Чернявская. — Мн. : Харвест, 1998. — С. 406-424.
68. Психология сознания / [сост. и общ. ред. Л. В. Куликова]. — СПб. : Питер, 2001. — 480 с. : ил. (Сер. «Хрестоматия по психологии»).
69. Психология масс: [хрестоматия] / ред.-сост. Д.Я. Райгородский. — Самара : БАХРАХ — М, 2001. — 426 с.
70. Різун В.В. Маси / В.В.Різун. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. — 264 с.
71. Різун В. В. Природа й структура комунікативного процесу // Електронна бібліотека Інституту журналістики. — Режим доступу до б-ки: <http://www.journ.univ.kiev.ua/>.
72. Різун В.В. Теорія масової комунікації [Електроний ресурс] / В.В. Різун // Електронна бібліотека Інституту журналістики. — Режим доступу до б-ки : <http://www.journ.univ.kiev.ua/>.
73. Сигеле С. Преступная толпа / С. Сигеле. М., 1999.
74. Сидоренко Е.В. Личностное влияние и противостояние чужому влиянию / Е.В. Сидоренко // Психология влияния: Хрестоматия. СПб., 2000. С. 11-31.
75. Словник української мови (зібрала редакція журналу «Кієвская Старина») / упоряд. Б.Грінченко. — Т.ІІ: 3-Н.— Київ, 1909.
76. Старовойтенко Е.Б. Духовные влияния как основа воспитания и саморазвития личности / Е.Б.Старовойтенко // Психологический журнал. 1992. — Т. 13. — № 4. С. 95-98.
77. Тард Г. Законы подражания / Г.Тард. СПб., 1892.
78. Татенко В. До питання про інтимно-особистісну сферу політичного життя / В.Татенко, В. Васютинський, М.Слюсаревський [та ін.] // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: [зб.наук.праць / Заг. ред. М.М. Слюсаревський та ін.]. — К. : Міленіум, 2008. — Вип. 8. — 408 с.
79. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу: монографія / В.О.Татенко. — К.: Міленіум, 2008. — 216 с.
80. Татенко В.О. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину / В.О. Татенко // Соціальна психологія. 2003. № 1. С. 60-72.
81. Тейлор Ш., Пипло Л., Сирс Д. Социальная психология / Ш.Тейлор, Л.Пипло, Д.Сирс. — [10-е изд.]. — СПб. : Питер, 2004. — 384 с.
82. Тернер Дж. Социальное влияние / Дж.Тернер. — СПб. : Питер, 2003. — 264с.

-
83. Феофанов О.А. Реклама: новые технологии в России. — СПб : Питер, 2001.— 384 с.
 84. Фройд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / З.Фройд. М., 1925.
 85. Фройд З. «Я» и «Оно» / З.Фройд. — Тбилиси, 1991. — 1040 с.
 86. Хавеши М. А. Массовое общество. Трактровка масс в социальной философии второй половины XX века [Электронный ресурс] / М.А.Хавеши. — Режим доступа : [http:// www. gumer. info/bogoslov_ Buks/Philos/Hevesh/](http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Hevesh/).
 87. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности / Л.Хьелл, Д.Зиглер. — 3-е изд. — СПб. : Питер, 2006. — С. 235-246. (Сер. Мастера психологии).
 88. Чалдини Р. Психология влияния / Р.Чалдини. — СПб. : Питер, 2003. — 288 с.
 89. <http://protsak.livejournal.com/5452.html>

Навчальне видання

ПСИХОЛОГІЯ МАС
Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів

Автор-упорядник
Кальба Ярослава Євгенівна

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактор *Донара Пендзей*
Обкладинка *Віталія Кравчука*
Комп'ютерна верстка *Тетяни Золоєдової, Галини Кузів*
Технічний редактор *Оксана Чучук*

Підписано до друку 20.10.2012. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк.11,63. Умовн. фарбо-відб.11,63.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-19-66; 52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-2994-0

